

Социология на правото: исторически традиции и перспективи на развитие

проф. д-р Стефка Наумова

Динамиката на престъпността, разрастването на познатите форми на социална девиация (наркомания, дискриминация, самоубийства, някои форми на хомосексуално насилие и др.), както и появата на нови форми на социална девиация като тероризъм, институционална корупция, ксенофобия, организирана престъпност и т. н. поставят на изпитание съвременната юридическа наука, от която се изисква не само да интерпретира различните прояви на социална патология, но и да приложи адекватни методи и средства за нейното ограничаване.

§1. Исторически предпоставки за развитието на социологията на правото

Социологията на правото е относително нова научна област. Нейното възникване и обособяване като самостоятелна наука неизбежно е свързано както с възникването и обособяването на общата социология като самостоятелна, нефилософска наука за обществото, така и с развитието на теорията и философията на правото и на отделните правни отрасли и по-конкретно - с преодоляването на юридическия позитивизъм. В по-конкретен план социологията на правото е онази научна област, при която в най-синтезиран вид се проявява преодоляването на тесния юридико-нормативистичен подход при изследването на сложната и многообразна правна реалност и се утвърждава разглеждането на правото в неговия социален контекст.

Обикновено институционализирането на социологията на правото, т. е, официалното ѝ признаване за самостоятелна наука, се свързва с едно по-скоро организационно събитие - Петия конгрес по обща социология, проведен през 1962 г. във Вашингтон. Тогава по предложение на двама от водещите учени в областта на правото - проф. W. M. Evan (САЩ) и проф. A. Podgórecki (Полша), в рамките на Международната социологическа асоциация се създава Изследователският комитет по социология на правото (Research Committee on Sociology of Law), който днес обединява почти всички институционални звена и индивидуални членове, занимаващи се със социология на правото. От този момент нататък не само в Европа и в САЩ, но в почти всички страни, претендиращи за модерни правови държави, правно-социологическите изследвания получиха мощен тласък, а господстващото и споделяно от много юристи определение за класовата същност на правото постепенно беше преосмислено. Преодолян беше също така и разпространеният в страните от Централна и Източна Европа правен nihilизъм, станал една от причините за пълно омаловажаване на принципа за Rule of Law. Особено интензивна е дейността на Международния институт по социология на правото в Ониати, Испания.

Късното институционализиране на социологията на правото е само доказателство за това, че през дългия период на своето развитие правно-социологическите изследвания бавно и мъчително си пробиват път през многобройните, често пъти противоречиви или недотам научни определения и анализи на това сложно явление, каквото е правото. Неслучайно големият философ И. Кант неведнъж в своите произведения посочва, че самите юристи, изучили до съвършенство своето право, все още търсят неговата точна дефиниция.

Корените на социологията на правото следва да се търсят още в забележителните произведения на древнокитайските мислители (Конфуций, Лао Дзъ), в оригиналните възгледи на Сократ, Платон и Аристотел за справедливостта и нейното отразяване в правото, в брилянтните съчинения на римските историци и юристи (Цицерон, Сенека, Марк Аврелий), които още тогава анализират правната реалност в контекста на цялостната политическа и социална структура на обществото, търсейки философското определение за ценностите, морала, справедливостта и правото.

Представителите на правно-политическата мисъл от края на XVII в. (Джон Лок) и най-вече на XVIII век (Волтер, Монтезкьо, Русо), чиито имена се свързват главно с конституционализма като юридически израз на идеята за общественния договор и гражданското общество, дават определен тласък на развитието на правно-социологическата мисъл, най-малкото заради това, че те поставят на изпитание теорията за властта и нейното не толкова юридическо, а социологическо измерение. Неслучайно съвременните представители на конституционното право, в процеса на формулирането на собствения му предмет, първи разчупиха тесните рамки на юридическия позитивизъм и почти мълчаливо отхвърлиха доминиращото значение и монистичния донякъде характер на държавното право. И това е напълно естествено, като се има предвид, че след научното ревизиране на формулата *държава-право* е доста трудно да се посочи къде е точното място на реда институти, смятани за класически в държавно-правната теория - в правото, в политологията, във философията или в социологията на правото.

Едва в края на XIX век обаче, с отделянето на социологията от философията, на правната догматика от социалното действие на правото, става възможно и обособяването на такива научни области, като социология на морала, социология на религията, социология на правото. Самите юристи, по думите на Дюркем, Ерлих, Петражицки и т. н., започват да се чувстват неуютно в тесните рамки на закостенялата правна теория, на юридическия позитивизъм. Появяват се първите емпирични правно-социологически изследвания, за да се стигне до знаменитата фраза на основоположника на американската социология на правото Р. Паунд, че вече е крайно време юристът да се откъсне от креслото, в което седи удобно и чете закона, а да погледне на правото през призмата на социалната действителност.

В България първите емпирични правно-социологически изследвания се свързват с името на проф. Ст. Бобчев. Особено големи заслуги за утвърждаването на социологията на правото у нас имат такива изследователи като В. Ганев, Д. Михалчев, И. Янулов, Хр. Тодоров, Ив. Кинкел, Ст. Консулов, Н. Агънски, В. Златарева и, разбира се, ненадминатият по своята оригиналност изследовател на българската народопсихология Ив. Хаджийски.

Съвременната социология на правото е белязана от динамиката на общественно-политическия живот и необходимостта от създаване на такава правна система, която да утвърждава принципите на справедливостта, защитата на правата на гражданите и осигуряването на стабилен правов ред, подчинен на принципа Rule of Law.

Динамиката на престъпността, разрастването на познатите форми на социална девиация (наркомания, дискриминация, самоубийства, някои форми на хомосексуално насилие и др.), както и появата на нови форми на социална девиация като тероризъм, институционална корупция, ксенофобия, организирана престъпност и т. н. поставят на изпитание съвременната юридическа наука, от която се изисква не само да интерпретира различните прояви на социална патология, но и да приложи адекватни методи и средства за нейното ограничаване. Правно-социологическите изследвания стават част от политиката на всяка държава, претендираща в нейните граници да господства правото, а не волунтаристичните решения.

§2. Европейската глобална стратегия и новата парадигма на правно-социологическото познание

Интензивното враждане на Република България в Европейския съюз постави на изпитание онези обществени науки, които са ангажирани с анализ и интерпретация на такива елементи от социалната структура, без чието изследване е невъзможно да се проследят тенденциите и закономерностите на прякото им влияние върху цялостния обществен живот. Това с особена сила важи за различните науки за правото, доколкото правната област на общественния живот е основен структурообразуващ компонент в социологическата структура на обществото.

Социологията на правото от самото си зараждане се стреми да излезе извън рамките на юридическия позитивизъм и да анализира правните явления чрез такъв научно-методологичен инструментариум, който позволява основните институти на правото да се разглеждат и анализират в техния социален контекст и да улесни очертаването на определени прогностични тенденции в развитието на самата правна система.

Това е особено важно в условията на глобалния преход, при който съществено значение придобива въпросът за запазването на адекватността на политическата система и намирането на баланса между националната идентичност и все по-мощащото европеизиране на националните правни системи от гледна точка на изискванията на ЕС.

Процесът на правната евроинтеграция е до такава степен напреднал, че вече е немислимо правната област на обществения живот да се разглежда извън рамката на правото на ЕС и по-специално – на Лисабонския договор, който очерта и новата парадигма на действие на съюза, а чрез това – и на конкретните параметри на научните изследвания и тяхното практическо приложение през XXI-ви век.

Правната област на обществения живот, както и новите юридически практики трябва да се изследват не само от историко-политологическа, чисто социологическа или чисто юридическа гледна точка, а чрез прилагането на интердисциплинарен подход, който позволява да бъдат обхванати всички страни и елементи на връзката между правото на ЕС и рефлексията му върху трите власти. Особено значение има европейската доктрина за глобалния преход, чиято институционална характеристика намира най-пълнен израз в развитието на институциите на Европейския съюз. Отличителна черта на това развитие на институциите е, че в процеса на тяхното преобразуване и усъвършенстване има стремеж за съхранение на държавните институции на национално ниво като заедно с това се насочват към нова регионална представителност чрез изграждането на цялостната структура на съюза. Европейската глобална доктрина, нямаща подобен аналог в световната практика и твърде различна от англосаксонския модел на глобални (претендиращи да бъдат и световно значими) практики, прави опит да свърже правния ред с достигнатите и утвърдени европейски ценности както на национално, така и на наднационално ниво.

В общата рамка на европейската глобална стратегия могат да бъдат открити няколко водещи елемента, които пряко се отнасят към социологията на правото.

На първо място това е въпросът за собствената политическа саморегулация, която само до известна степен зависи или е повлияна от някакъв общоевропейски модел на политическа и социологическа система;

На второ място - въпросът за съчетано прилагане на утвърдени европейски правни модели и практики с националните особености на правната система на страната;

На трето място - проблемът за съчетаното прилагане на властовия метод при реализиране на правото в условията на парламентарната демокрация с необходимостта от ускорено правно социализиране на българските граждани и приобщаването им към европейската правна реалност.

Съвременната социология на правото в новите демокрации се разглежда не само и не толкова като абстрактна теория, възникнала в резултат на преодоляването на юридическия позитивизъм, а като конкретна практика, имаща за цел да утвърди принципа за господство на правото (Rule of Law).

В теорията и практика все още доминира позитивистко-нормативистично ориентираният подход, при който анализът най-често се задоволява с тълкуване на съществуващите разпоредби, без да се стигне в дълбочина до онези философски измерения на връзката между *ius* и *iustum*, чиито основи са положени още от древните мислители, а съвременното им звучене е продиктувано от бързите процеси на глобализацията, в които на преден план отново изниква въпросът за изконните

морални ценности, поставени невини в синхрон с някои макар и важни за обществото правни решения. Търсенето на тази връзка е важен процес, тъй като когато говорим за съвременните измерения на правно-социологическото познание, не бива да забравяме за някои основни общочовешки ценности, които и най-съвършеният от формално-юридическа гледна точка нормативен акт не би могъл да промени.

Правно-социологическите изследвания не само че следват логиката на новите предизвикателства на XXI-ви век, но в редица отношения имат прогностичен характер и са призвани да предпазват и законодателя, и правоприменяващите институции от непоправими за гражданите и за техните права необосновани решения.

Когато говорим за *актуалните проблеми и съвременните тенденции в развитието* на социологията на правото, не можем да не споменем твърде сполучливата периодизация на съвременното развитие на социологията на правото, направена от Ф. Селзник³⁴.

Ранният (първи) етап, наречен “елементарен” и “месиански” се характеризира със стремежа да се открият и идентифицират значимите проблеми на социологията на правото. *Вторият етап* – “бумът” на емпиричните правно-социологически изследвания се характеризира със стремежа на социолозите на правото да натрупат достатъчна по обем емпирична информация за правото. *Третият етап* се отличава с истинска автономност и зрялост на социологията на правото и съчетание между теория и емпирика.

Тази периодизацията не би била пълна, ако към нея не се добави онова, което обикновено се посочва като “нов етап” в развитието на правно-социологическата мисъл, а именно – динамичните промени в страните от Централна и Източна Европа и ориентирането им към съвършено нови правни системи. Именно днес социологията на правото е изправена пред нови предизвикателства – от една страна отпаднаха редица идеологеми, даващи “храна” на критиката срещу “буржоазната” социология и социологията на правото в частност, от друга страна обаче, изследователите от развитите демократични страни също в известна степен значително стесниха периметрите на своите изследвания. Глобализацията на обществото (в технологичен, икономически, политически, социо-културен план) изисква преосмисляне на редица парадигми, служещи като опорни точки за изграждането на общоприложима теория за правото и социалното му действие.

От друга страна самата правна област като елемент от структурата на обществото е подложена на динамична промяна. Следователно основният въпрос, който се поставя отново е за взаимната обусловеност на по-общия (от гледна точка на стабилност) социален фактор и по-гъвкавата, но по-трудно уловима чрез емпирични показатели правна реалност. Въпросът е дали ако социологията на правото днес се намира в своята трета фаза (аналитичната фаза), може ли от нея да се изисква формулирането на закономерности и правила с по-обща валидност.

Необходимостта от нова идентификация на самото право, а също така на избистряне на концепцията за господство на правото (Rule of Law) се поставя в центъра на изследванията. Новата парадигма на правно-социологическото познание следва да бъде така определена, че да се избегне опасността от ново догматизиране.

Принципът Rule of Law е един от най-привлекателните в съвременната юриспруденция. Гражданското общество днес е удовлетворено – политическият плюрализъм като конституционна гаранция за спазване на принципа за господство на правото е най-точно мерило за демократичността на управление. В същото време обаче самата *правна система все още не е изживяла напълно реформаторския*

³⁴ Selsnik, Ph. The Sociology of Law. (In:) Sociology Today. Problems and Prospects. New York, 1959, p.115-127. Вж. също Deflem, M. Sociology of Law. Visions of a Scholarly Tradition. Cambridge University Press, 2008.

период. Тепърва предстои новата парадигма на правно-социологическите изследвания да бъде емпирично проверена.

§ 3. Актуални проблеми на социологията на правото

Актуалните проблеми и основните задачи на социологията на правото могат да бъдат определени по следния начин:

1) утвърждаване на *собствения обект* на изследване при настъпилата глобализация на обществените процеси;

2) осмисляне на концепцията за *социалния конфликт* като източник на социалното развитие и приложимостта му при новите условия към правото като средство за разрешаване на конфликти;

3) приложимост на *феноменологичния подход към правото* като специфично социално явление, като се търсят специфичните емпирични индикатори на правното съзнание и тяхната роля за формиране на поведението в правната сфера;

4) анализ на социологическите характеристики на националното *законодателство в контекста на европейските стандарти*.

5) анализ на специфичните механизми на *правната социализация в контекста на правото на ЕС и изграждането на правно съзнание, отговарящо на предизвикателствата на XXI век*.

6) изследване на социалните детерминанти на правомерното и на *девиантното поведение*;

7) изследване на новите институти на правото и социологическите характеристики на квази-демократичните институти.

Като особено важни за правната теория и практика се открояват три от посочените по-горе групи от проблеми.

Първо - това са теоретичните и емпиричните проблеми на законодателната власт в европейски контекст;

Второ – това проблемите на правната социализация и на правното съзнание, доколкото те са силно повлияни от новите европейски стандарти;

Трето - това са теоретичните и емпиричните проблеми на социалната патология и на социалната девиация в контекста на правната евроинтеграция и изработването на международни стратегии за противодействие на пресъпнатостта и останалите форми на отклонено поведение.

3. 1. Правно-социологически параметри на законодателната власт

Сърцевина на модерната политическа система е представителното упражняване на законодателната власт при ясно изразен институционален характер на правото и точно формулирана рамка на неговата легитимност.

Съвременният конституционализъм обикновено се разглежда през призмата на двете господстващи схващания за характера и социалното значение на конституцията. Едното разбиране следва либералната традиция на XIX и началото на XX век и се изразява в утвърждаване на легитимността на формалната правова държава на основата на националния суверенитет и въвеждането на юрисдикционен контрол за конституционност върху законите. Ролята на законодателя е насочена най-вече към намиране на методи и техники за ограничаване на публичната власт³⁵, а не към търсене на връзката между *ius* и *iustum*.

Второто разбиране е свързано с възхода на т. нар. демократичен конституционализъм, който в днешно време се налага като все още приложим модел при очертаване на параметрите на законодателната власт и основните нейни функции от гледна точка на запазване на баланса между публичната власт и гражданското об-

³⁵ Подробно за конституционния гарантисам вж. **Sartori, G.** Teoria demokracji. Warszawa, 1998, p. 405.

щество. Сама по себе си обаче идеята за демократичен конституционализъм не решава автоматично въпроса за новата парадигма на законодателната власт. Необходимо са практически усилия за да достигне правното съзнание до формулирането на такива принципи и конкретни норми, чието съществуване да бъде гаранция, че общественото благо е съхранено, че социалната девиация може да бъде преодоляна, че правният конформизъм няма да е норма, наложена отвън, а резултат от постъпателна позитивна правна социализация на новите граждани на Европа.

В правно-социологически план въпросите на законодателната власт могат да се класифицират в следните направления:

На първо място - отразяване в общественото мнение на съотношението между принципа Rule of Law и съвременния конституционализъм.

На второ място - правно-социологическите параметри на връзката между източника на властта (суверена) и упражняването ѝ от титуляра на законодателната власт.

На трето място – за съотношението между конституционните рамки на законодателството и новите европейските стандарти.

В третото направление е неизбежно преплитането на конституционно-правния с правно-социологическия анализ, тъй като става дума за дълъг процес на изграждане на новата наднационална законодателна стратегия на ЕС. Все по-сложен и изискващ правно-социологически подход става анализът на новата социална роля на националното представителство, като се има пред вид, че Лисабонският договор разграничава правомощията на ЕС и на държавите-членки³⁶.

Основната тенденция от гледна точка на държавен суверенитет е не неговото елиминиране, а паралелното му съществуване с една "отворена държавност", при което в чисто законодателен план се осъществява едно триединно управление, основано на общостен, междуправителствен и федеративно-функционален метод, осигуряващ единната европейска интеграционна политика.

Определянето на правилата на политическата игра и на параметрите на законодателния процес в един общоевропейски контекст са конституционноправната основа на законодателната власт и свързания с това законодателен процес.

Идеята за парламентарното управление често пъти остава неразбрана от самия избирателен корпус, който или живее с представата за добро негово представяне от излъчените от него народни представители или достига до крайност в своите разочарования, изпитвайки постоянно желание да прехвърля вината за всяко зло върху тях. Въпросът е дали съвременният парламент е наистина израз на принципа за "народното представителство" и най-надеждната форма за осъществяването на принципа за участие на суверена в упражняването на властта. Необходимо е *емпирично да се установи дали наистина има съпадане на народната волята с тази на неговите представители или това е една фикция, намерила юридически израз във формата на "свободния мандат"*. В правно-социологическата доктрина парламентът се анализира като посредник между волята на избирателите и крайния продукт (юридическите закони). Връзката не е така проста, като се има пред вид, че различните социални общности и най-вече политическите партии пряко участват в изграждането на силуета на представителната демокрация. Това взаимодействие се проявява както на национално равнище, така и на равнището на законодателните правомощия в рамките на ЕС. С други думи - факторът "право на Европейския съюз", определя по един доста по-особен начин параметрите на законодателния про-

³⁶ Въпреки че въпросът за разграничаването на правомощията на ЕС и на държавите-членки не е нов за европейския интеграционен процес, все пак е показателен фактът, че Европейската конституция не бе одобрена поради негативния вот при ратификацията ѝ от Франция и Холандия. В този смисъл Лисабонският договор запълни тази празнина, доразвивайки и допълвайки законодателните правомощия в рамките на съюза.

цес. Европейското развитие към формиране на наднационални общности от една страна съхранява ценностите на представителната демокрация и открития характер на политиката, но от друга страна води до постепенно изграждане на наднационалните институти на Европейския съюз. Тук следва да се отбележи и един важен момент, имащ пряко отношение към разглеждания въпрос. Става дума за това дали общественото мнение в страните-членки на ЕС съвпада с общественото мнение на новоприетите страни или на тези, които още са в процес на очакване, що се отнася до влиянието на правото на ЕС върху националните законодателства. Липсват единен инструментариум и единни критерии за интерпретация на получените резултати, но най-общо може да се каже, че оценките на хората в посочените групи страни се движат по скалата “оптимизъм – песимизъм” що се отнася до общото членство и по скалата “одобрение – скептицизъм”, що се отнася до безпрекословното следване на “спуснатите отгоре” образно казано законодателни модели под формата на утвърдените от ЕС юридически форми за това.

Самата промяна в общата парадигма на законодателната власт и на законодателните процедури изисква промяна и в методите на изследване и анализ. В правно-социологически план това означава изместване на акцента по посока на търсене на европейските измерения на самия законодателен процес, до търсене на емпиричните характеристики на законотворчеството и влиянието на новото законодателство върху правосъзнанието на европейските граждани.

3. 2. Правно-социологически проблеми на правната социализация

В правно-социологическата теория липсва единно разбиране и терминологична унификация на проблемите, свързани с правната социализация. Правната социализация се разглежда най-често в рамките на няколко основни концепции.

Първата концепция намира концентриран израз в постановката, че социализацията е механизъм, чрез който се формира личността. Извън човешкото обкръжение не е възможно да се развият биогениите и психогенните елементи на личността и да се изградят съответните образци и норми на поведение, особено място, сред които заемат правните норми. *Втората* концепция е свързана със структурно-функционалния анализ, чиито корени следва да се търсят в разбирането на Дюркем, че нормите (в т. ч. и правните) са основа за интеграция в обществото. Липсата на такава интеграция е в основата на така наречената “аномия”. *Третата* концепция е определена проекция на теориите на Колберг и на Пиаже за ранната социализация и свързаните с това механизми на забавяне или препятстване на процеса на моралното приспособяване³⁷. *Четвъртата* концепция е криминологично ориентирана и разглежда правната социализация в неразривна връзка с причините и условията за появата на ранните криминогенни фактори³⁸.

Проблемът става особено актуален на фона на динамичните процеси на разрастване на социалната девиация и оттам - необходимост от нова теория на средно равнище и адекватни парадигми за изследване на проблема. Европейската глобална стратегия включва такива нови елементи като достъп до правна информация, защита на личните данни, ефективно правораздаване и т. н., които изискват нов подход при теоретичния и най-вече при емпиричния анализ на общия процес, по който се осъществява правното информизиране на обществото за новите европейски стандарти и в същото време надеждни индикатори за определяне на степента, в която е осъществена правната социализация.

³⁷ Подробно за техните концепции в: **Jakubowska, I.** An Authority of Law, Prace ISNS, Warszawa, 1999.

³⁸ Вж. **Cohen, A.** Delinquent Boys. The Culture of the Gang. Glencoe, 1955. Вж. също Zagadnienia patologii społecznej, Warszawa, 1976.

В този смисъл, когато търсим спецификата на правната социализация, то следва да открием ролята на правния фактор във всеки един от механизмите на влияние на европейската правна култура върху личността и социалните групи.

В широк смисъл правната социализация може да се разглежда като процес на цялостно приспособяване и приобщаване на личността към действащите в обществото правни принципи и правни норми. В тесен смисъл правната социализация се разглежда като приспособяване на личността към действащите в обществото правни норми и принципи в степен, изключваща противоправното поведение.

Правната социализация не бива да се свежда единствено до механизъм на формиране на оценки и нагласи към правото, изключващи девиантното поведение. Тя формира много по-общи представи за правото като социален регулатор, за неговите институти и норми, за съдържащите се в него принципи като справедливост, правилност, съответствие с морала и т. н.

Новата правно-аксеологична ориентация на социологията на правото изхожда от разбирането, че този принцип има двойствена природа. От една страна става въпрос за господство на правото, а от друга – за господство чрез правото. Следва да се посочи, че съвременната концепция за Rule of Law се формира на прелома между две политически системи, които така или иначе определяха и същността на правото – едната, свързана с правовата държава (господство чрез правото) и другата, свързана с демократичната правова държава (господство на правото, а не на предхождащи го политически идеологеми). От изясняването на въпросите за легитимността на правото, на властта, която го създава, на институциите, които го прилагат и т. н. зависи дали дадено управление е тоталитарно или демократично. В юридически план принципът за господство на правото днес е един от най-анализираните. Социологията на правото обаче винаги е поставяла въпроса за това, че нито един принцип не бива да се абсолютизира. И ако в края на 80-те години дилемата Rule of Law или правова държава беше на мода, *то днес отново социолозите на правото подчертават, че юридическото възхваляване на принципа може да се обърне срещу тях*. Правната реформа, осъществяваща се в контекста на правото на ЕС безспорно влияе и върху процесите на правната социализация. Юридически аргументи трудно могат да бъдат представени, но емпиричните характеристики могат да ни дадат ясна представа дали в съзнанието на личността, социалните групи и обществото като цяло този принцип е намерил адекватно отражение.

3. 3. Теоретични и емпирични характеристики на социалната девиация

Както класическите, така и новите форми на социална девиация са обект на изследване и от социологията на правото, и от криминологията. Социологията на правото дава възможност от гледна точка на чисто научна категоризация по-ясно да се отграничат трите основни изследователски подхода – правният, криминологичният и правно-социологическият.

Правният подход е насочен към анализ на наказателноправните средства за ограничаване на социалната девиация. В този контекст е важно да се установи къде е връзката между правния фактор и социалната девиация.

Социално-правните характеристики и възможният диапазон между различни прояви на социална девиация невинаги се възприемат и като форми на престъпна дейност. За законодателя е трудно да определи критериите за криминализация, без да се съобразява със социалните характеристики на отклоненото поведение.

Можем да разграничим три основни групи на социална девиация, при които правният фактор е ясно обозначен:

А) Проявни форми на девиация, за които е безспорно, че *традиционната* юридическа отговорност е наказателната;

В) Проявни форми на девиация, по отношение на които *законодателят* периодично променя становището си по посока *толерантност-ригоризъм*;

С) Проявни форми на девиация със спорен характер, по отношение на които важи класическата схема за укоримост от гледна точка на други нормативни системи (морал, религия, обичаи), но *прилагането на наказателна отговорност не е най-ефективен метод за противодействие*.

Особено актуален е проблемът на социалната дезорганизация и патологията на институциите. Патологията на институциите е налице, когато социалната дезорганизация е проникнала в определени управленски структури, когато самите титуляри на различните власти са източник или проводник на отклонено поведение. Обхватът може да бъде различен – като се започне от бюрокрацията, за която предупреждава още Вебер, преминава се през спецификата на престъпността сред белите ячички (*“white - collar crime”*) и се достигне до такива форми на девиация, каквито са корупцията, организираната престъпност (мафията), която е конгломерат от институционални и неинституционални форми на социално поведение, “вплетено” в социалната структура по такъв начин, че патологията се превръща в норма. Поначало функционирането на институциите съдържа в себе си бюрократичния елемент, който трудно може да бъде поставен в категорията “аномия”. Освен това, дори и да се приеме за изходна схема конструкцията *“индивидуално ориентирана етика – колективно ориентирана етика”*, то и тогава трудно може да се намери обективен критерий за определяне на функционирането на определена институция като нормално (т. е. в съответствие с общоприетите ценности) или като патологично.

Законодателството по два начина влияе върху ограничаване на престъпността и социалната девиация - чрез точно намиране на баланса за криминализиране и чрез разумно прилагане на санкциите. Тук е и стиковата точка между законодателните решения, общественото мнение и конкретната обществено-политическа ситуация. Налице е необходимост да се излезе извън рамките на националното законодателство от гледна точка на европейските стандарти. За общоприложим критерий се приема публичният (общественият интерес) – категория засега достатъчно надеждна при криминализирането на определени деяния, разглеждани от социологията на правото като социална патология.

Преходът от социологическата към правната интерпретация на понятието “социална девиация” преминава през концептуалното избистряне на съдържанието и на емпиричните характеристики на явлението, за да се стигне до легалното дефиниране на различни проявни форми на социална девиация в съвременното законодателство.

В съвременното общество е трудно да се определят точните параметри на всички възможни прояви на социална дезорганизация. Всяко общество има определена правна система, задоволяваща очакванията за ред, справедливост и баланс на интересите. Самоорганизираното в държава общество се стреми да съхрани принципите за върховенство на конституцията и законите и в това се съдържа основната гаранция, че суверенът притежава защитни механизми срещу социалната аномия. В контекста на юридическата му интерпретация този въпрос изглежда доста елементарен – щом има легитимни механизми за също така легитимно законодателство, то рисковете от девиация са сведени до минимум. Но и в най-добре организираното общество, легитимността на правото може да бъде оспорена от собствените му създатели или тези, които го прилагат. В социологически план посоките на разсъждение са поне две. От една страна – Конституцията и изграденото на нейна основа законодателство са факторите, които гарантират легитимна стабилност на обществото и избягване на социалната аномия. От друга – реалният живот е източник на нови социални отношения, нова система от ценности и оттам – нови форми на социална дезорганизация и дезинтеграция.

Ако правната система е в достатъчна степен съобразена с икономическите фактори, а общественото съзнание има готовност да се адаптира към непрекъснато променящата се парадигма на ценностите, ако законодателят успее навреме да об-

хване и облече в юридическа форма пораждащите дестабилизиращи отношения, то тогава би се постигнала относителна стабилност. В противен случай, правната система винаги ще има неблагоприятната задача да използва само част от възможностите си (системата от юридически санкции) за ограничаване на девиацията.

В юридическия план нещата имат още по-прагматично измерение - законодателството само по себе си не може като с магическа пръчка да ограничи социалната девиация. Дори нещо повече – правото може да бъде източник на такава девиация. Това е характерно както за периоди на тотални промени, така и в периоди на относителна стабилност, когато на преден план изкрystalизират скрити за големите социални структури конфликти на ценностите, но които “глеейки” могат да взривят цялата социална система. В такива случаи правото не е в състояние да предотврати по-големия конфликт, който вече е вториичен източник на промяна пораждаща нови взаимоотношения и необходимост от нова правна уредба.

Престъпността не е проста съвкупност от легално определени в наказателното законодателство деяния. Това поставя законодателя в сложната ситуация да намери балансиран разграничителен критерий между юридическите и извънюридическите санкции.

Когато се говори за правото като източник на социална девиация, следва да се имат предвид много фактори и най-вече - икономическите и социалните и едва след това – “проектирането” им върху ценностната система на личността или на социалните групи. Икономическата и правната реформа в почти всички страни от Централна и Източна Европа бе съпроводена от новопоявили се социални феномени като бързо забогатяване на определени групи, рязко обедняване на други, нарастване на подземния свят, разцвет на нелегален трафик (наркотици, оръжие, проститутки – “бели робини”, деца), корупция, организирана престъпност. Всичко това е резултат не само и не толкова от неадекватна правна уредба. Неслучайно в най-новите разработки, посветени на социалната девиация, бедността е един от най-дискутираните проблеми. В повечето основни социологически доктрини тя е елемент на социалната структура, а социалното неравенство е условие за съществуването на обществото³⁹.

В правно-социологически план се открояват няколко възлови проблема, които наистина дават относително ясна картина за спецификата на социологическия метод в тази насока. Тук на първо място може да се постави въпросът за *изпреварващата роля* на правно-социологическия анализ при определяне на онези фактори или тенденции, които предизвикват нарастване на социалната патология, част от която е и глобалната престъпност. На второ място се поставя въпросът за онези *вече утвърдени модели при анализа на обществото, които директно* могат да се проектират върху съвременните методи за анализ на престъпността и другите форми на девиация или да се използват в усъвършенстване на наказателното и наказателно-процесуалното законодателство. На трето място се поставя и класическият въпрос за ролята на *общественото мнение като специфична проявна форма на правосъзнанието при оценката на престъпността* (размери, степен на застрашеност на конкретното общество, обръщане на ценностите и т. н.). В рамките на първия аспекти са включени редица теоретични и практико-приложни достижения на правната социология, доказали своята истинност веднага или след време. Тук спада и изпреварващият правно-социологически анализ върху проблемите на организираната престъпност като социологическа категория, корупцията като социално-правно явление, мафията като дисфункционален елемент в социологическата структура, насилието и ксенофобията т. н. Към втория аспект отнасяме приложимостта на категориите от правната социология към наказателно-правната материя⁴⁰.

³⁹ Фотев, Г. Криза на легитимността. С., УИ “Св.Климент Охридски”, АИ “Проф. Марин Дринов”, 1999, с. 200.

⁴⁰ Вж. по-подробно Наумова С. Социология на правото. Исторически традиции и перспективи на развитие. С., БАН, 2012.

Социологията на правото изследва и ролята на правната принуда като държи сметка за модификацията на принципа *ubis societas ibi ius*. Без да се очертаят параметрите на връзката *власт-реализация на властта – конформизъм-девиация*, не може да се стигне и до изработването на рационални модели за противодействие на онези форми на социална патология, които, ако се превърнат в норма на поведение, могат да доведат до тотално сриване на изгражданата от човечеството от векове йерархия от ценности - крепител на цялото общество. Не би трябвало обществото през XXI-ви век да бъде доминирано от насилие и фалшиви ценности.

Очертаните накратко съвременни тенденции в развитието на социологията на правото показват, че пред тази модерна наука стоят нерешени още много теоретични и емпирико-приложни въпроси. Предизвикателствата на XXI-ви век изискват адекватна методология при решаване на сложната плетеница от проблеми, пред които е изправена съвременната юриспруденция.